

OLGA KIELAK* | UNIwersYTET MARIi CURIE-SKŁODOWSKIEJ W LUBLINIE

Czy krzewy mają „płeć”? O rodzaju gramatycznym nazw wybranych krzewów w polszczyźnie ludowej¹

Słowa kluczowe: rodzaj gramatyczny, rodzaj naturalny, „płeć” krzewów, etnolingwistyka, fitonim.

doi: <https://doi.org/10.31286/JP.00208>

Kategoria rodzaju – zdaniem Anny Pajdzińskiej (2018: 43–44) – nie jest uniwersalna: nie ma jej w niektórych językach, np. w węgierskim i tureckim; w innych językach, np. w języku angielskim, jest słabo obciążona funkcjonalnie; są jednak języki – w tym język polski – w których charakterystyka rodzajowa przypisywana jest wszystkim nazwom elementów otaczającego nas świata. Żyjący na przełomie XIX i XX wieku Jan Baudouin de Courtenay (1915/1984: 219) pisał, że seksualizacja (*upłciowienie*) wyobrażeń językowych właściwa jest większości języków arioeuropejskich, w tym także językowi polskiemu, a „dla ludzi z myśleniem językowym upłciowionym cechy płciowe przyrastają do wszystkich wyobrażeń substancjalnych (rzeczownikowych), i trudno się tego pozbyć”.

W polszczyźnie kategoria rodzaju – jak pisze Marta Nowosad-Bakalarczyk (2009: 19) – w odniesieniu do rzeczowników obejmuje dwa rodzaje desygnatów: pozbawione płci „przedmioty” nieożywione oraz mające płeć istoty żywe (osoby i zwierzęta). Większość językoznawców uważa, że o ile w wypadku rzeczowników osobowych rodzaj gramatyczny wiąże się z płcią denotatów, a w wypadku rzeczowników nieosobowych różnica płci uwzględniana jest w pewnym, ograniczonym, zakresie, o tyle rodzaj rzeczowników nieożywionych ma charakter czysto umowny, o którym decydują czynniki morfologiczne. Zdaniem M. Nowosad-Bakalarczyk (2009: 19):

Zróżnicowanie rodzajowe ich nazw [nazw przedmiotów nieożywionych – O.K.] jest oparte na konwencji, najczęściej uzależnione od form tych wyrazów, np. rzeczowniki zakończone na spółgłoskę najczęściej są rodzaju męskiego (ten *dworzec*, *sklep*, *chodnik*, ale ta *kieszeń*, *śmierć*), zakończone na *-a* żeńskiego (ta *świeca*, *cerata*, *szafa*, ale ten *mężczyzna*, *poeta*), zakończone na *-o*, *-e*, *-ę* nijakiego (to *okno*, *pole*, *ramię*, ale ten *wujcio*, *dziadunio*).

* olga.kielak@mail.umcs.pl; ORCID: 0000-0002-9194-1521

¹ Artykuł powstał podczas realizacji grantu Narodowego Centrum Nauki pt. *Polskie ludowe relacje między człowiekiem i rośliną (na przykładzie krzewów)*. *Badania z pogranicza etnolingwistyki i etnobotaniki* (nr projektu: 2021/43/D/HS2/01019; kierownik projektu: dr Olga Kielak).

Nie tylko w starszych, ale i w nowszych opracowaniach brak motywacji rodzaju gramatycznego rzeczowników nieożywionych uważany jest za rzecz niepodlegającą dyskusji:

Jest rzeczą oczywistą, że cechę płciowości można przypisać desygnatom pewnego tylko podzbioru rzeczowników. Ogromna liczba rzeczowników nie jest w ogóle pod względem płciowym nacechowana (referencjalnie ani męska, ani żeńska). Wszystkie pozostałe rzeczowniki zostają w sposób niezależny od tego, do czego się odnoszą, zaliczone do którejś z klas (Saloni 1976: 49).

Funkcja nominatywna kategorii rodzaju – wskazywanie na tzw. rodzaj naturalny (płeć) desygnatu jest sekundarną funkcją tej kategorii morfologicznej. Jest oczywiste, że żadnej nominatywnej funkcji nie może rodzaj gramatyczny spełniać w odniesieniu do rzeczowników nie oznaczających istot żywych (Laskowski 1998: 154).

Reasumując kwestię rodzaju jako kategorii bazującej do pewnego stopnia na semantyce, należy jednak stwierdzić, że w zbiorze wszystkich leksemów rzeczownikowych, jak już zostało to zauważone, tylko niektóre grupy będą wykazywać jakąkolwiek motywację semantyczną, nie byłoby zatem specjalnie użyteczne analizowanie rodzaju z tej perspektywy (Wierzbicka 2014: 157).

Doszukiwanie się motywacji pozajęzykowej w stosunku do rzeczowników nieożywionych uważane bywa za „postawę dość naiwną” i „przejaw jakiegoś nieledwie poetyckiego animizmu, chęć ożywiania świata pozabiologicznego” (Nagórko 1996: 94). Nieliczni z językoznawców, m.in. Renata Grzegorzczkova (1993: 447), uważają kategorię rodzaju za „pozostałość animistycznego spojrzenia na świat, postrzegania rzeczy jako ożywionych, właściwego pierwotnym ludom indoeuropejskim” i zauważają, jak np. Ryszard Tokarski (2013: 316), pewne korelacje zachodzące między charakterystyką rodzajową nazwy a konotowaną przez tę nazwę treścią. Pytania o to, czy rodzaj gramatyczny poszczególnych rzeczowników nieożywionych ma jakąś dawniejszą motywację i czy – mimo swego konwencjonalnego charakteru – może przyjmować treści naddane, symboliczne, postawiła M. Nowosad-Bakalarczyk (2009: 164) w zakończeniu swojej książki poświęconej kategorii rodzaju w polszczyźnie, otwierając tym samym pole do dalszych badań.

To, co dla jednych wydaje się kwestią oczywistą (brak związku między rodzajem gramatycznym rzeczowników nieożywionych a ich rodzajem naturalnym, który w artykule nazywam „płcią”), dla mnie jako etnolingwistki, która w badaniach wychodzi poza granice tradycyjnego opisu językowego, nie jest już aż tak oczywiste. Przyjmując za Bogusławem Kreją (1973), że o przynależności rzeczownika do określonej klasy rodzajowej decydują dwa czynniki: semantyczny i morfologiczny, chciałabym sprawdzić, czy w wypadku nazw z pola leksykalnego „krzewy” o rodzaju gramatycznym decydują jedynie czynniki morfologiczne, tzw. jakość końcówki, czy może również czynniki semantyczne. Czy w grę może wchodzić jakaś głębsza, dawniejsza motywacja?

Pytanie to, ważne dla językoznawcy, nurtuje humanistów od dawna. Próby ujęcia rodzaju gramatycznego w kategoriach symbolicznych podejmowali liczni rosyjscy i białoruscy lingwiści. Nikita I. Tołstoj (1995), twórca moskiewskiej etnolingwistyki, zauważył, że kategorie

męskości i żeńskości mogą dotyczyć nie tylko ludzi, ale także drzew czy dni tygodnia. O „płci” roślin (w kolejności – drzew i ziół) pisali również inni badacze: Inna Shved (2007), Valeria B. Kolosova (2009) oraz Tatjana A. Agapkina (2017). Rozważania na temat kategorii rodzaju nazw instrumentów muzycznych podejmowała Tatjana V. Civ’ân (1991), a w odniesieniu do artykułów gospodarstwa domowego analizował je Andrej L. Toporkov (1993). Autorzy wspomnianych prac pokazywali, że – w kontekście analizowanych pól tematycznych – przysługujący poszczególnym rzeczownikom nieżywotnym rodzaj gramatyczny nie jest kwestią przypadku i że kategoria rodzaju, przynajmniej w pewnym zakresie, może mieć głęboką, archaiczną (mitologiczną) motywację.

Na fakt, że w polskiej kulturze ludowej poszczególnym gatunkom drzew przypisywana jest określona płeć, wskazywały Marzena Marczevska i Katarzyna Prorok (2021: 37) w artykule hasłowym *drzewo* opublikowanym w szóstym zeszycie drugiego „roślinnego” tomu SSiSL. Zdaniem autorek, które do drzew żeńskich zaliczyły: jabłoń, gruszę, wiśnię, czereśnię, śliwę, sosnę, jodłę, jarzębinę, lipę, brzozę, topolę, olchę i wierzbę, do drzew męskich zaś: dąb, jawor, jesion, buk i świerk, przypisywana drzewom płeć odpowiada zazwyczaj rodzajowi gramatycznemu nazwy danego drzewa lub jest związana z jego wyglądem (drzewa owocowe – jako *drzewa płodne* – mają płeć żeńską). Drzewa owocowe – pięknie kwitnące, przyjemnie pachnące i rodzące owoce – łączone są symbolicznie z kobiecością, kobiecym łonem i płodnością; ich owoce przypominają kobiece kształty (jabłka – pełne piersi, a gruszki – pełne biodra i brzuch), symbolizują też potomstwo (Prorok 2020: 25). Na przykład jabłoń, której wyobrażenie zrekonstruowała Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska (2020b: 48), w pieśniach weselnych i miłosnych jest symbolem panny gotowej do miłości fizycznej i do zamążpójścia. Z kolei pozbawiona owoców – bywa też symbolicznym przedstawieniem dziewczyny, która utraciła dziewictwo (Niebrzegowska-Bartmińska 2020b: 48). Jawor zaś, opisany w słowniku przez Jerzego Bartmińskiego i Joannę Szadurę (2021: 217), symbolizuje w pieśniach miłosnych kawalera, *płonący jawor* – „pełnego pożądania mężczyznę”; w pieśniach weselnych męski jawor i żeńska kalina to państwo młodzi wyjeżdżający do ślubu.

W artykule związek wyobrażenia przedmiotu z rodzajem gramatycznym jego nazwy analizuję na przykładzie nazw wybranych krzewów. Pole leksykalne „krzewy” wybrane zostało nieprzypadkowo. Obszerna dokumentacja do poszczególnych krzewów, którą zgromadziłam, a następnie przeanalizowałam, opracowując 16 definicji kognitywnych krzewów i krzewinek (*agrestu, bzu (lilaka), cisa, czarnego bzu, czeremchy, dzikiej róży, głogu, jagody (borówki czarnej), jałowca, jeżyny, kaliny², leszczyny, maliny, mirtu, porzeczki i tarniny*), opublikowanych w siódmym zeszycie drugiego tomu SSiSL, umożliwia mi pokazanie pewnych korelacji między zjawiskami językowymi i zjawiskami kulturowymi, te zaś pozwalają sformułować hipotezy dotyczące motywacji rodzaju gramatycznego nazw wybranych krzewów.

Jednocześnie mam świadomość tego, że kategoria krzewów jest w polszczyźnie rozmyta, o czym pisał J. Bartmiński (2022: 7) we wstępie do siódmego zeszytu poświęconego krzewom i krzewinkom:

2 Współautorką jest S. Niebrzegowska-Bartmińska.

Zwykle do krzewów zaliczane są omawiane w tym zeszycie rośliny krzaczaste, rozgałęziające się tuż przy ziemi, tj. agrest, bez lilak, cis, czarny bez, czeremcha, dzika róża, jałowiec, jaśmin, jeżyna, kalina, leszczyna, malina, mirt, porzeczka, tarnina [...]. Jednocześnie niektóre z wymienionych roślin rosną na tyle wysoko, że bywają kategoryzowane jako drzewa (cis, czarny bez, czeremcha, jałowiec, kalina, leszczyna, tarnina), przypisywane są im właściwości lecznicze i magiczne pozwalające skategoryzować je jako zioła (cis, głóg) bądź też docenia się ich piękno, zaliczając do kwiatów (mirt).

Prototypowe krzewy – jak pokazywała K. Prorok (2022: 10, 12) – są dość niskie (niższe niż drzewa) i nie mają typowego pnia, tylko rozgałęziają się bujnie tuż przy ziemi, a charakterystyczny sposób rośnięcia utrwalają etymologia (nazwa *krzew* wywodzona jest od dawnego dialektalnego rzeczownika zbiorowego *krzewie* ‘krzaki, zarośla, gęstwina’) oraz wyrazy pochodne, m.in. czasownik *krzewić* ‘rozrastać, rozgałęziać się (o roślinach)’, także w znaczeniu metaforycznym ‘rozpowszechniać się, szerzyć się’. Jeśli przyjmiemy, że potoczna kategoryzacja krzewów to kategoryzacja przez prototyp i podobieństwo do prototypu, to w centrum kategorii znajdują się takie krzewy, jak: agrest, dzika róża, jeżyna, malina i porzeczka. W pewnym oddaleniu od centrum kategorii sytuowałyby się: bez lilak, czarny bez, cis i czeremcha, a na peryferiach kategorii: leszczyna, kalina i jałowiec. I to właśnie w wypadku krzewów oddalonych od centrum kategorii, wyższych, nierzadko o typowym pniu, uznawanych niekiedy za drzewa, możemy mówić o ich utrwalonej kulturowo „płci”.

Autorzy poszczególnych artykułów hasłowych z pola leksykalnego „drzewa” pokazywali, że żeńskość i męskość poszczególnych drzew najdobitniej ujawnia się w ludowych pieśniach, stąd też teksty pieśniowe potraktowane zostały w artykule priorytetowo. Za podstawę materiałową przyjmuję, tak jak jest to praktykowane w zespole opracowującym lubelski SSiSL, trzy typy danych: (1) dane systemowe ze słowników ogólnopolskich i gwarowych, (2) dane folklorystyczne (w artykule są to – poza wspomnianymi pieśniami – także zagadki, formuły magiczne i legendy ajtiologiczne) oraz (3) dane etnograficzne (zapisy wierzeń i opisy praktyk). W zgromadzonej dokumentacji występują konteksty przynależne do różnych stadiów czasowych – od przełomu XVIII i XIX wieku aż po czasy współczesne; w artykule przyjmuję całościowe podejście panchroniczne, które – w opozycji do podejścia synchronicznego czy diachronicznego – znosi podziały czasowe i pozwala na prezentowanie pewnych uogólnionych charakterystyk (Łozowski 1999).

Analizom poddam nazwy krzewów o najsilniej utrwalonej kulturowo „płci” – *leszczynę* i *kalinę*, zaliczane do krzewów żeńskich, oraz *jałowiec*, zaliczany do krzewów męskich. W poszczególnych językach słowiańskich analizowane przeze mnie nazwy krzewów mają ten sam rodzaj gramatyczny. Dla przykładu: polski (ten) *jałowiec* ma swoje odpowiedniki (niezmiennie rodzaju męskiego) w dialektach rosyjskich (*jálovec*), w językach ukraińskim (*jałovec*) oraz w czeskim i słowackim (*jalovec*) (SłSE 1/495). Także rosyjska nazwa jałowca, *możże-wielnik* (Toporov 1978: 163; por. Kielak 2015: 185), jest rodzaju męskiego. Podobnie polska (ta) *leszczyna* ma swoje odpowiedniki w języku rosyjskim (*leščina*), ukraińskim (*leščyna*), czeskim

(*leština*) oraz słowackim (*lieština*) (SłSE 4/176) – wszystkie przywołane nazwy leszczyny przyjmują w poszczególnych językach słowiańskich rodzaj żeński.

Nawet w obrębie jednego języka (języka polskiego) rodzaj gramatyczny dialektalnych fitonimów jest zazwyczaj tożsamy z rodzajem gramatycznym ogólnopolskiej nazwy krzewu. Na przykład *jałowiec*, dawniej i w gwarach także *jełowiec* (PelcSGLub 5/194), *jadłowiec* (SGPKarł 2/216), na północy Polski nazywany był *kadykiem* (SGPKarł 2/289), *kadukiem* (SychSGKasz 2/118), *kadyczkciem*, *kalikiem* (DubOSTR 24); sporadycznie, w różnych rejonach Polski – także *brzewikiem* (SGP PAN 2/603), *bukszpanem* (RogKasz 27), *buszbanem* (SGP PAN 3/152). Wszystkie gwarowe nazwy jałowca, abstrahując od ich motywacji, są rodzaju męskiego. Wyjątkiem na tym tle jest kaszubski fitonim rodzaju żeńskiego *jeglëna* (SychSGKasz 2/105) – nazwa przeniesiona została najprawdopodobniej na jałowiec z jodły ze względu na podobieństwo obu roślin.

Rodzaju żeńskiego są z kolei dialektalne nazwy leszczyny: *leszczynia* (SGPKarł 3/29), *leszcza* (SGPKarł 3/28), *leszczka* (Dej AKiel 5/583), *laska* (SW 2/721), *leska* (SW 2/720); zdrobniałe: *leszczynka* (K 12 Poz 145), *leszczyneczka* (BartPANLub 4/462), *leszczynieńka* (SGPKarł 3/29), *liszczyñońka* (Lud 1896/159), *leszczynia* (SGPKarł 3/29); *orzesza* (KotLas 230), *orzeszyna* (KąśSGO 1/781), *orzechowina* (Sych SGKasz 3/337). Wyjątek stanowią nazwa *orzech* (DubOSTR 56) oraz liczne nazwy dwuczłonowe, m.in.: *laskowy orzech*, *leśny orzech*, *dziki orzech* (AJiKWiel 2/254), *drzewo orzechowe* (K 39 Pom 370).

Fakt, że w różnych językach słowiańskich poszczególnym krzewom przysługuje ten sam rodzaj gramatyczny (odpowiednio męski lub żeński), który – co widać na przykładzie polszczyzny – jest zazwyczaj tożsamy dla ogólnopolskich i dialektalnych fitonimów, stanowi zachętę do analiz i daje nadzieję na odnalezienie głębszej motywacji związanego z nazwami krzewami rodzaju.

Nie neguję tego, że o przynależności wspomnianych nazw krzewów do określonych klas rodzajowych decyduje czynnik morfologiczny (nazwy krzewów zakończone na spółgłoskę mają rodzaj męski, zakończone na samogłoskę – żeński)³. Stawiam jednak pytanie o to, czy na rodzaj gramatyczny nazw poszczególnych krzewów nie ma wpływu również czynnik semantyczny, tj. związek z ich utrwaloną w kulturze „płcią” („kulturowym” rodzajem naturalnym). Czynie tu jednak pewne zastrzeżenia – opisywane przeze mnie krzewy (podobnie jak inne rośliny uwzględnione w sSiSL – drzewa, kwiaty czy zioła) traktowane były przez dawnych mieszkańców wsi jak istoty żywe, które rodzą się i umierają, odczuwają radość, gniew i smutek i są zainteresowane pomyślnością człowieka. I jako takie mają „płeć”, ponieważ w ludowej wizji świata nie należą do kategorii rzeczowników nieożywionych, w której sytuowane są przez współczesne gramatyki języka polskiego.

W ludowych pieśniach, w których najdobitniej ujawnia się „płeć” poszczególnych krzewów, często dochodzi do utożsamienia ze sobą dziewczyny i rośliny: pieśniowa kalina i leszczyna

3 Wydaje się, że dla współczesnych Polaków rodzaj gramatyczny rzeczowników nieożywionych pozostaje jedynie (nieuświadomioną) kwestią morfologii – tendencją do spontanicznego przypisywania ujęzykowanej w nazwach „płci” poszczególnym samochodom zauważyła Marzena Chrobak (2010), która analizowała rodzaj gramatyczny nazw pojazdów w języku polskim (*audił, audica, renówka, kliuś, twinguś*).

to symbole dziewczyny. Tożsamość dziewczyny i krzewu eksponują wyrażenia porównawcze: (dziewczyna) *piękna jak kalina* (KotRzesz 414), „zestawienia bliźniacze”: *dziewczyno, kalino* (PieśŚl 2/233) oraz konstrukcje paralelne: tak jak *sucha leszczyneczka nie wypuści zielonego listka*, tak dziewczynie nie wróci się utracone dziewictwo (K 40 MazP 340–341), po ślubie z *liczka dziewczyny spadnie krasa jak z kalineńki rosa* (K 28 Maz 148–149). Tożsamość ta widoczna jest również w obrazach symbolicznych, np.: *wysoka leszczyna*, co wyrosła z *tamtéj strony młyna* (K 20 Rad 194–195), czy kalina, która *stoi nad wodami z czerwonymi jagodami* (MAAE 1908/95) – to symbole dziewczyny gotowej do zamążpójścia. Żeńskie krzewy towarzyszą dziewczynie w ostatnich chwilach jej panieństwa – to pod leszczyną (BartPANLub 2/173–174) lub pod kaliną (BartPANLub 2/319) wychodząca za mąż dziewczyna *rzęsiście włosy czesze i żałośnie śpiewa*, tzn. żegna się z panieństwem, por.:

[Rośnie] *na polu leszczyna,*
a pod leszczyną dziewczyna,
rzęsiście włosy czesała
i tak żałośnie śpiewała.
Ach, włosy moje rzęsiście,
służyliście mi w panieństwie,
a teraz służyć będziecie,
pod biały welon pójdziecie
 (BartPANLub 2/173–174).

Ej, w lesie, w lesie kalina,
pod to kalino dziewczyna.
Tam na kamieniu siedziała,
rosiste włosy czesała.
Ej, włosy, włosy rusiste,
służyliście mi w panieństwie.
A tera już nie będziecie,
pod biały welon pójdziecie
 (BartPANLub 2/319).

Krzewy żeńskie – podobnie jak w wypadku drzew (Agapkina 2017: 37) – to te, które mają (jadalne) owoce lub obficie owocują. Posiadanie przez kalinę i leszczynę owoców eksponowane jest w licznych pieśniach: *w dole kalinka stojąca, drobne jagódki radzała* (K 1 Pieś 217), *kalina po ziemi rozsuła korale* (PłatKraK 80), w piosence dziecięcej zaś *leszczyna orzechów da, bo ich całe pęki ma* (BartPANLub 3/86).

W pieśniach miłosnych czerwone jagody kaliny czy laskowe orzechy w planie znaczeń naddanych symbolizują cnotę dziewczyny, por.: *W zielonym gaiku kamyk na kamyku, orzech na leszczynie, wianek na dziewczynie* (Wisła 1904/332). Brak orzechów na leszczynie i owoców na kalinie to symboliczne przedstawienia panny pozbawionej dziewictwa:

Co to za krzak, za leszczyna,
co orzechów na niej nie ma.
Czy obeschły, czy opadły,
czy oberwał Janek ładny
 (BartPANLub 4/188).

Oj, dlaboga, co się stało,
na kalinie jagód mało.
Czy nie było, czy opadły,
czy oberwał Jasio ładny
 (K 1 Pieś 329).

W ludowych erotykach *dojrzałe orzechy* (ZWAk 1886/274–275), także *pęknięcie orzechów* (Wisła 1902/646), *pęknięcie kaliny* (KąśPodh 4/244), tj. pęknięcie jej dojrzałych owoców, oznacza

gotowość dziewczyny do miłości; *zbieranie/zrywanie* orzechów z leszczyny lub *objadanie* jagód z kaliny symbolizuje akt miłosny, por.:

*W jaworowym lesie kalina pynkała,
nie wiy moja mama, z kim jo w nocy spała* (KąsPodh 4/244).

*Jasieńko huka, Kasieńki suka
po gęstej lescynie,
orzechy scypie, w kiesonki sypie
nadobnej dziewczynie!* (PleszMiędz 220).

*Nie sama, nie sama kalina opadła,
jeno ją Kasińka z Jasińkiem objadła* (Wisła 1896/517).

Żeńskość kaliny i leszczyny da się wyeksplikować podczas zestawiania ze sobą pieśniowych ekwiwalencji. W wariantach pieśni w miejscu kaliny pojawiają się inne żeńskie drzewa, m.in. grusza i wiśnia, por.:

*Kalina w lesie pochyliła sie,
Kasińka z Jasińkiem polubiła sie* (BartPANLub 4/310).

*Na polu grusza pochyliła się,
Jasieńko z Kasińką polubili się* (KotRzesz 434).

*Na polu wiśnie pochyliły się,
hej, Jasio ze Skolasią [= Scholastyką] polubili się* (K 28 Maz 268).

W miejscu leszczyny pojawiają się m.in. brzoza (*brzezina*) i olszyna, por.:

*Pada deszczyk, pada deszczyk po drobnej lesczynie,
powiedzże mi, moja lubo, czy mnie kochasz, czy nie* (BartPANLub 4/451).

*Pada deszczyk po białej brzezynie,
kochajżez mie, mój Jasieńku, aby nie zdradliwie* (BartPANLub 4/449).

*Płynie woda, płynie po gęstej olszynie,
powiedz szczerze, kawalerze, czy mnie kochasz, czy nie* (KotZn 369).

„Płeć” krzewów możliwa jest do wyeksplikowania także dzięki organizującej tekst opozycji, tak częściej w folklorze pieśniowym, np. w konstrukcjach paralelnych kojarzona z żeńskością kalina kontrastowana jest z męskim jaworem:

*Kalina i jawor w jednym lesie rosły,
Kasia i Jasiunio jedno dróżko pošli* (TN Nawóz 1991).

W innej pieśni kojarzony z mężczyzną (chłopcem) jałowiec znajduje się w opozycji do związanej z kobietą (dziewczyną) leszczyny, por.:

*Zakukała w lesie, na lescynie,
zakukała ubogiej dziewczynie,
hej, rano, raniusieńko w cas.
Zakukała w lesie, na jałowcu,
zakukała ubogiemu chłopcu,
hej, rano, raniusieńko w cas* (StoinŻyw 455).

„Męskość” kojarzonych z mężczyzną krzewów nie jest w folklorze pieśniowym aż tak eksponowana jak w wypadku krzewów kojarzonych z kobietą. Najbardziej „męskim” z analizowanych przeze mnie krzewów jest jałowiec (wchodzący w opozycję z kojarzonymi z kobietą kaliną i leszczyną) – symbolizujący w pieśniach mężczyznę, rzadziej chłopca, młodzieńca, jak w pieśni:

*Jidź, głosie, po rosie, po drobnym lescynie,
zanieś nadobny wiecór nadobny dziewczynie.
Jidź, głosie, po rosie, po drobnem jałowcu,
zanieś nadobny wiecór nadobnemu chłopcu* (BartPANLub 4/574),

częściej wdowca, por.:

*Wyleciała kukulinka z jałowca,
wolałaćby ma dziewczeczka
młodzieniaszka niż wdowca* (ZWAK 1885/187).

O „mękości” jałowca (podobnie jak o „żeńskości” leszczyny czy kaliny) możemy wnioskować, śledząc tekstowe ekwiwalencje. Zestawienie ze sobą wariantów pieśni pokazuje, że w miejscu „męskiego” jałowca pojawiają się inne męskie drzewa, np. buk czy jawor, por.:

*Cztery mile lasu samego jałowca,
nie ma tutaj u nas poczciwego chłopca*
(BartPANLub 5/253).

*Śtyry mile lasu, samego bukowca;
ni ma tu w ty Biały poczciwego chłopca*
(Wisła 1895/464).

*Rozstań się, rozstań się kalino z jałowcem,
ja się nie rozstanę z tym kochanym chłopcem*
(OlPodl 24).

*Rozstańże się, rozstań, kalino z jaworem,
jak ja się rozstaję z kochaneczkiem moim*
(K 12 Poz 103).

Wiązaną z poszczególnymi krzewami „płec” zwykle respektują częste dla tekstów folkloru przemiany ludzi w rośliny. W legendzie ajtiologicznej z okolic Kielc Pan Jezus na prośbę bezdzietnej kobiety stwarza *krzewinę z czerwoniuskiemi jagodami* i nazwa ją *kaliną*:

Za czasów, kiedy to Chrystus Pan chodził z świętym Pietrem po świecie, żyła jedna niewiasta piękna, mająca twarz czerwoniuską i okrągłušką niby róża. Żał było téj białogłowie, którą powszechnie nazywano Kaliną, że nie miała potomstwa, to téż prosiła Boga, żeby jaki został po niéj potomek, aby jéj imię nie zginęło, kiedy zejdzie z tego świata. Ulitował się Pan Jezus nad prośbami Kaliny, stworzył krzewinę z jagodami czerwoniuskiemi, podobnemi do jéj twarzy i nazwał ją kaliną na wszystkie wieki (ZWAK 1883/118).

Według starych podań z Krakowskiego i Rusi „zakochane dziewczęta umierając przed ślubem, zamieniały się w kalinę; ztąd też w pieśniach: kochanek niemogący otrzymać ręki swéj ulubionej, życzy jéj żeby zamieniła się w kalinę” (K 33 Cheł 179). O przemianie w kalinę marzy też pieśniowa dziewczyna, która nie chce wyjść za mąż lub nie chce oddać się chłopcu: dziewczyna wołałaby *wzrosnąć kaliną*, niż wyjść za mąż – *kaliną rosłszy*, byłaby *bujala*, będąc żoną, *będzie płakała* (K 34 Cheł 66); dziewczyna, która nie chce chłopaka, *stanie się czerwoną kaliną* i *będzie stała pomiędzy leszczyną* (K 48 Ta-Rz 119).

Przypisana poszczególnym krzewom „płec” daje o sobie znać w ludowych obrzędach, poszczególne krzewy funkcjonowały bowiem dawniej jako – odpowiednio – „męskie” i „żeńskie” rekwizyty. Z „męskiego” jałowca wykonywana była niegdyś różga weselna (powsz., np. Wisła 1892/194), symbol pana młodego i męskich sił witalnych; „męska” różga weselna przyozdabiana była często „żeńską” kaliną (ZWAK 1888/105), która stanowiła atrybut panny młodej i na znak czystości zaplatano ją w warkocze wychodzącej za mąż dziewczyny (ZWAK 1877/84).

Na poziomie rytualnym symbolika „męskich” i „żeńskich” krzewów pojawia się w magii służącej przywołaniu żony lub męża. W formulicznych zaklęciach kawalerowie zwracali się „z prośbą o żonę” do krzewu „żeńskiego”, na przykład w ziemi dobrzyńskiej w Wigilię chłopcy wychodzili przed dom i wołali: *Leszczyna, leszczyna, gdzie moja dziewczyna* (KarwDobrz 180). Panny próbowały zaś „wyśnić” sobie męża, wykorzystując w tym celu wianek z jałowca – na terenach nadnarwiańskich dziewczęta w wigilię Nowego Roku wkładały go przed snem pod poduszkę, wierząc, że chłopak, który im się przyśni, w przyszłości zostanie ich mężem (DworMaz 61).

W ludowej medycynie za pomocą „żeńskich” krzewów leczono typowo kobiece przypadłości: w odwarze z leszczyny kąpały się kobiety po położu (K 17 Lub 160), a owoce i korę kaliny stosowano przy *chorobach kobiecych* (PalRoś 82). Krzewy płci żeńskiej wykorzystywano dawniej także do zabiegów upiększających: w Krakowskim wierzono, że gdy matka będzie kąpała dziewczynkę przez pierwszych sześć tygodni po urodzeniu w leszczynie, podkładając jej liście „pod głowę i krzyże, odmieniając co kąpiel” – pięknie włosy jej urosną (K 7 Krak 141).

Zakończenie

Komplementarna analiza danych leksykalnych, folklorystycznych i etnograficznych umożliwiająca wskazanie pewnych korelacji między zjawiskami językowymi i zjawiskami kulturowymi dowodzi, że – w odniesieniu do analizowanego pola leksykalnego „krzewy” – przysługujący wybranym nazwom krzewów rodzaj gramatyczny nie jest kwestią przypadku, lecz wiąże się z ich „kulturowym” rodzajem naturalnym („płci”).

Przypisanie krzewom „płci” ujętych w kategorię gramatycznej jest konsekwencją „ożywiania” roślin w ludowej wizji świata. Zdaniem Williama Thomasa i Floriana Znanięckiego (1976: 177): „Chłop [...] nie może wyodrębnić w myśli przedmiotu bez przypisania mu [...] niezależnego istnienia, jako ożywionej i mniej lub więcej świadomej istocie”. W tekstach folkloru, w zapisach wierzeń oraz opisach praktyk krzewy współodczuwają z ludźmi, potrafią mówić, a nawet stają się adresatami złorzeczeń. W ludowych pieśniach kalina rozmawia m.in. z ukochanym dziewczyny (K 28 Maz 210); w konstrukcjach paralelnych szum leszczyny jest odpowiednikiem płaczu, smutku i tęsknoty dziewczyny, która rozstaje się z ukochanym (BartPANLub 4/444); w pieśni miłosnej panna życzy kalinie, aby *nie weszła* [= wzeszła], bo dziewczyna *pod kaliną wianeczka odeszła* (Wisła 1904/195).

O tej charakterystycznej dla ludowego światopoglądu tendencji określanej jako „wiara w ogólne ożywienie przedmiotów natury” pisali swego czasu przywoływani już W. Thomas i F. Znanięcki (1976: 175). Zdaniem badaczy centralną zasadą aksjologiczną kultury chłopskiej, podstawą życia członków grupy i jednocześnie fundamentalną ideą porządkującą życie we wspólnocie jest zasada „solidarności z życiem” (Thomas, Znanięcki 1976: 182), która w kulturze tradycyjnej – jak pisze S. Niebrzegowska-Bartmińska (2020a: 388) – rozciąga się „na cały kosmos, na wszystko, co żyje, co obdarzone jest aktywnością i świadomością”. Specjalnym typem więzi o charakterze solidarnościowym ma być właśnie więź ludzi z przyrodą (zwierzętami i roślinami), a jednym z przejawów tej więzi – pogląd, że „rośliny, jak ludzie mają płęć i dzielą z ludźmi wspólnotę losu” (Niebrzegowska-Bartmińska 2020a: 391, 393).

Kwestię, której do końca rozstrzygnąć nie można, jest kierunek „upłciowienia” krzewów – czy rodzaj gramatyczny poszczególnych nazw krzewów wynika z ich „płci” (osobiście przychyliam się do tej hipotezy), i wówczas moglibyśmy założyć, że kategoria rodzaju, przynajmniej w pewnym zakresie, jest przejawem animistycznego spojrzenia na świat i tendencji do postrzegania wszystkich rzeczy jako ożywionych, czy też to rodzaj gramatyczny ukształtował wyobrażenie krzewu (odpowiednio męskie lub żeńskie).

Źródła

- BartPANLub: *Polska pieśń i muzyka ludowa. Źródła i materiały*, red. serii L. Bielawski, t. 4: *Lubelskie*, red. tomu J. Bartmiński, cz. I: *Pieśni i obrzędy doroczne*, cz. II: *Pieśni i obrzędy rodzinne*, cz. III: *Pieśni i teksty sytuacyjne*, cz. IV: *Pieśni powszechnie*, cz. V: *Pieśni stanowe i zawodowe*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2011.
- DworMaz: S. Dworakowski, *Kultura społeczna ludu wiejskiego na Mazowszu nad Narwią*, cz. 1: *Zwyczaje doroczne i gospodarskie*, Bydgoskie Towarzystwo Naukowe, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Białystok–Warszawa 1964.

- K 1 Pieś: O. Kolberg, *Dzieła wszystkie*, t. 1: *Pieśni ludu polskiego*, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław–Poznań 1961 [wyd. fotoofsetowe z: *Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce*, przedstawił O. Kolberg, Serya I: *Sandomierskie*, Akademia Umiejętności, Kraków 1857].
- K 7 Krak: O. Kolberg, *Dzieła wszystkie*, t. 7: *Krakowskie*, cz. 3, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Warszawa–Kraków 1962 [wyd. fotoofsetowe z: *Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce*, przedstawił O. Kolberg, Serya VII: *Krakowskie*, Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1874].
- K 12 Poz: O. Kolberg, *Dzieła wszystkie*, t. 12: *W. Ks. Poznańskie*, cz. 4, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Kraków–Warszawa 1963 [wyd. fotoofsetowe z: *Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce*, przedstawił O. Kolberg, Serya XII: *W. Ks. Poznańskie*, Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1879].
- K 17 Lub: O. Kolberg, *Dzieła wszystkie*, t. 17: *Lubelskie*, cz. 2, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Warszawa–Kraków 1962 [wyd. fotoofsetowe z: *Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce*, przedstawił O. Kolberg, Serya XVII: *Lubelskie*, Akademia Umiejętności, Kraków 1884].
- K 20 Rad: O. Kolberg, *Dzieła wszystkie*, t. 20: *Radomskie*, cz. 1, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Warszawa–Kraków 1963 [wyd. fotoofsetowe z: *Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce*, przedstawił O. Kolberg, Serya XX: *Radomskie*, Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1887].
- K 28 Maz: O. Kolberg, *Dzieła wszystkie*, t. 28: *Mazowsze*, cz. 5, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Kraków–Warszawa 1964 [wyd. fotoofsetowe z: *Mazowsze. Obraz etnograficzny*, skreślił O. Kolberg, t. 5: *Mazowsze stare. Mazury. Kurpie*, nakładem autora, Kraków 1890].
- K 33 Cheł: O. Kolberg, *Dzieła wszystkie*, t. 33: *Chełmskie*, cz. 1, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Kraków–Warszawa 1964 [wyd. fotoofsetowe z: *Chełmskie. Obraz etnograficzny*, skreślił O. Kolberg, t. 1, Akademia Umiejętności, Kraków 1890].
- K 34 Cheł: O. Kolberg, *Dzieła wszystkie*, t. 34: *Chełmskie*, cz. 2, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Kraków–Warszawa 1964 [wyd. fotoofsetowe z: *Chełmskie. Obraz etnograficzny*, skreślił O. Kolberg, t. 2, z materiałów pośmiertnych wydał I. Kopernicki, Akademia Umiejętności, Kraków 1891].
- K 39 Pom: O. Kolberg, *Dzieła wszystkie*, t. 39: *Pomorze oraz Aleksander Hilferding. Ostatki Słowian na południowym brzegu Bałtyckiego Morza*, przeł. O. Kolberg, z rękopisów oprac. J. Kądzioła, D. Pawlakowa, red. J. Burszta, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Kraków–Warszawa 1965.
- K 40 MazP: O. Kolberg, *Dzieła wszystkie*, t. 40: *Mazury Pruskie*, z rękopisów oprac. W. Ogrodziński, D. Pawlak, red. D. Pawlak, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Kraków–Warszawa 1966.
- K 48 Ta-Rz: O. Kolberg, *Dzieła wszystkie*, t. 48: *Tarnowskie-Rzeszowskie*, oprac. J. Burszta, B. Linette, red. J. Burszta, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Kraków–Warszawa 1967.
- KarwDobrz: T. Karwicka, *Kultura ludowa Ziemi Dobrzyńskiej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1979.
- KotLas: F. Kotula, *Folklor słowny osobliwy Lasowiaków, Rzeszowiaków i Podgórczan*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1969.
- KotRzesz: F. Kotula, *Hej, leluja, czyli o wygasających starodawnych pieśniach kołędniczych w Rzeszowskiem*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1970.
- KotZn: F. Kotula, *Znaki przeszłości. Odchodzące ślady zatrzymać w pamięci*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1976.
- Lud 1896/157–163: E. Kolbuszewski, *Materyały do medycyny i wierzeń ludowych według opowiadań Demka Żemały w Zaborze w pow. rawskim*, „Lud” 1986, t. 2, s. 157–163.
- MAAE 1908/50–344: A. Saloni, *Lud rzeszowski. Materyały etnograficzne*, „Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne” 1908, t. 10, s. 50–344.
- OlPodl: A. Oleszczuk, *Pieśni ludowe z Podlasia*, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław 1965.
- PalRoś: A. Paluch, *Świat roślin w tradycyjnych praktykach leczniczych wsi polskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1988.
- PieśŚl 2: *Pieśni ludowe z polskiego Śląska*, t. 2: *Pieśni balladowe o zalotach i miłości*, oprac. J. Ligęza, S.M. Stoiński, Polska Akademia Umiejętności, Wydawnictwa Śląskie, Kraków 1938.

- PleszMiędz: A. Pleszczyński, *Bojarzy międzyrzeccy. Studium etnograficzne*, skład główny w księgarni M. Arcta, druk Emila Skińskiego, Warszawa 1893.
- PlatKraK: *Albośmy to jacy tacy. Zbiór pieśni Krakowiaków wschodnich i zachodnich*, zebrał i oprac. P. Płatek, Krajowa Agencja Wydawnicza, Kraków 1976.
- RogKasz: E. Rogowska, *Kaszubskie nazwy roślin uprawnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1998.
- StoinŻyw: *Pieśni żywieckie*, zebrał S.M. Stoiński, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Kraków 1964.
- TN Nawóz 1991: relacja potoczna zdeponowana w Pracowni Etnolingwistycznej im. Jerzego Bartmińskiego Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.
- Wisła 1892/184–204: Z. Wasilewski, *Przyczynek do etnografii Krakowiaków*, „Wisła” 1892, nr 6, s. 184–204.
- Wisła 1895/459–466: K. Rayski, *Śpiewki i zagadki ze wsi Białej Błotnej (powiat włoszczowski)*. (Dokończenie), „Wisła” 1895, nr 9, s. 459–466.
- Wisła 1896/501–531: S. Jastrzębowski, *Czarnolas i Policzna. Notatki etnograficzne*. (Dokończenie), „Wisła” 1896, nr 10, s. 501–531.
- Wisła 1902/640–647: J. Milewska, *Śpiewy dożynkowe*, „Wisła” 1902, nr 16, s. 640–647.
- Wisła 1904/177–205: W.J. Jaskłowski, *Wieś Mnichów (w powiecie Jędrzejewskim)*, „Wisła” 1904, nr 18, s. 177–205.
- Wisła 1904/331–346: S. Dąbrowska, *Wieś Żabno i jej mieszkańcy. (Powiat Krasnostawski, gub. Lubelska)*, „Wisła” 1904, nr 18, s. 331–346.
- ZWAK 1877/80–96: Z. Gloger, *Nazwy weselne. Wyrażenia i przedmioty używane przy godowych obrzędach ludu na przestrzeni bylej Rzeczypospolitej*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej” 1877, t. 1, s. 80–96.
- ZWAK 1883/106–119: W. Siarkowski, *Podania i legendy o zwierzętach, drzewach i roślinach*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej” 1883, t. 7, s. 106–119.
- ZWAK 1885/173–299: A. Cinciała, *Pieśni ludu Śląskiego z okolic Cieszyna*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej” 1885, t. 9, s. 173–299.
- ZWAK 1886/187–336: S. Ciszewski, *Lud rolniczo-górniczy z okolic Ślawkowa w powiecie Olkuskim*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej” 1886, t. 10, s. 187–336.
- ZWAK 1888/103–116: L. Stadnicka, *Pieśni i obrzędy weselne ludu ruskiego z okolic Niemirowa na Podolu rosyjskim*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej” 1888, t. 12, s. 103–116.

Bibliografia

- Agapkina T.A. 2017: *Grammatičeskij rod i kul'turnaâ semantika. O «mužskih» i «ženskih» derev'ah v slavânskoj tradicii*, „Slavânovedenie”, nr 6, s. 36–44.
- AJKWiel: *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski*, oprac. zespół pod red. Z. Sobierajskiego i J. Burszty, t. 2: *Człowiek – przyroda*, cz. 1–2, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1979.
- Bartmiński J. 2022: *Od redaktora*, [w:] *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, koncepcja całości i red. J. Bartmiński, zastępca red. S. Niebrzegowska-Bartmińska, t. 2: *Rośliny*, cz. 7: *Krzewy i krzewinki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 7.
- Bartmiński J., Szadura J. 2021: *Jawor*, [w:] *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, koncepcja całości i red. J. Bartmiński, zastępca red. S. Niebrzegowska-Bartmińska, t. 2: *Rośliny*, cz. 6: *Drzewa liściaste*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 209–230.
- Baudouin de Courtenay J. 1915/1984: *Charakterystyka psychologiczna języka polskiego*, [w:] J. Baudouin de Courtenay, *O języku polskim*, red. J. Basara, M. Szymczak, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, s. 139–225 [pierwotny druk: Kraków 1915].
- Chrobak M. 2010: *O „płci” samochodów w ujęciu kontrastycznym, afektywnym i translatorycznym*, [w:] J. Górniewicz, H. Grzmil-Tylutki, I. Piechnik (red.), *En quête de sens. Études dédiées à Marcela Świątkowska. W poszukiwaniu znaczeń. Studia dedykowane Marceli Świątkowskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 112–119.
- Civ'ân T.V. 1991: *Oppozicîa mužskoj/ženskij i ee klassificirušaâ rol' v modeli mira*, [w:] A.K. Bajburin, I.S. Kon (red.), *Ètničeskie stereotypy mužskogo i ženskogo povedeniâ*, „Nauka”, Sankt-Peterburg, s. 77–91.

- Dej Akiel: K. Dejna, *Atlas gwarowy województwa kieleckiego*, t. 1–6, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Łódź–Wrocław 1962–1969.
- DubOSTR: S. Dubisz, *Nazwy roślin w gwarach ostródzko-warmińsko-mazurskich*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1977.
- Grzegorzczkowska R. 1993: *Kategorie gramatyczne*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2, „Wiedza o Kulturze”, Wrocław, s. 445–458.
- KąśPodh: J. Kąś, *Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej*, t. 4, Astraia, Kraków 2017.
- KąśSGO: J. Kąś, *Słownik gwary orawskiej*, t. 1–2, Księgarnia Akademicka, Kraków 2011.
- Kielak O. 2015: *Etymologia a językowo-kulturowy obraz „jałowca” i „kaliny”*, „LingVaria”, nr 1(19), s. 181–193.
- Kolosova V.B. 2009: *Leksika i simbolika slavânskoj narodnoj botaniki. Ètnolingvističeskij aspekt*, Indrik, Moskwa.
- Kreja B. 1973: *O rodzaju gramatycznym polskich rzeczowników*, „Z Polskich Studiów Sławistycznych”, seria 4: *Językoznawstwo*, s. 233–248.
- Laskowski R. 1998: *Kategorie morfologiczne języka polskiego – charakterystyka funkcjonalna*, [w:] R. Grzegorzczkowska, R. Laskowski, H. Wróbel (red.), *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 121–169.
- Łozowski P. 1999: *Panchronia, czyli językoznawstwo bez synchronii*, [w:] A. Pajdzińska, P. Krzyżanowski (red.), *Przesłość w językowym obrazie świata*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 25–50.
- Marczewska M., Prorok K. 2021: *Drzewo*, [w:] *Słownik stereotypów i symboli ludowych, koncepcja całości* i red. J. Bartmiński, zastępca red. S. Niebrzegowska-Bartmińska, t. 2: *Rośliny*, cz. 6: *Drzewa liściaste*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 9–64.
- Nagórko A. 1996: *Zarys gramatyki polskiej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Niebrzegowska-Bartmińska S. 2020a: *Definiowanie i profilowanie pojęć w (etno)lingwistyce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Niebrzegowska-Bartmińska S. 2020b: *Jabłoń*, [w:] *Słownik stereotypów i symboli ludowych, koncepcja całości* i red. J. Bartmiński, zastępca red. S. Niebrzegowska-Bartmińska, t. 2: *Rośliny*, cz. 5: *Rośliny, drzewa owocowe i iglaste*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 37–68.
- Nowosad-Bakalarczyk M. 2009: *Pleć a rodzaj gramatyczny we współczesnej polszczyźnie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Pajdzińska A. 2018: *Kategorie gramatyczne a językowy obraz świata*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury”, nr 30, s. 41–54.
- PelcSGLub: H. Pelcowa, *Słownik gwar Lubelszczyzny*, t. 5: *Świat roślin*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2017.
- Prorok K. 2020: *Drzewo owocowe*, [w:] *Słownik stereotypów i symboli ludowych, koncepcja całości* i red. J. Bartmiński, zastępca red. S. Niebrzegowska-Bartmińska, t. 2: *Rośliny*, cz. 5: *Rośliny, drzewa owocowe i iglaste*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 9–36.
- Prorok K. 2022: *Krzew*, [w:] *Słownik stereotypów i symboli ludowych, koncepcja całości* i red. J. Bartmiński, zastępca red. S. Niebrzegowska-Bartmińska, t. 2: *Rośliny*, cz. 7: *Krzewy i krzewinki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 9–21.
- Saloni Z. 1976: *Kategoria rodzaju we współczesnym języku polskim*, [w:] R. Laskowski (red.), *Kategorie gramatyczne grup imiennych w języku polskim. Materiały konferencji Pracowni Gramatyki Współczesnej Polszczyzny Instytutu Języka Polskiego PAN, Zawoja 13–15 XII 1974*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, s. 43–78.
- SGPKarl: J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, t. 1–6, nakładem Akademii Umiejętności, Kraków 1900–1911.
- SGP PAN: *Słownik gwar polskich*, red. M. Karaś (*Źródła*, t. 1), J. Reichan (t. 2–9, z. 2), S. Urbańczyk (t. 2–5), J. Okoniowa (t. 6–9, z. 2), B. Grabka (t. 7–9, z. 3, t. 10, z. 1–3), R. Kucharzyk (t. 9, z. 3, t. 10, z. 1–3), t. 1–3: Wrocław–Warszawa–Kraków 1977–1991, t. 4–9, z. 4: Kraków 1992–2021.
- Shved I.A. 2007: *Mifopòtičeskaâ semantika obrazov «ženskih» derev'ev v beloruskom fol'klore*, „Visnik Harkiv's'kogo nacional'nogo universitetu imeni V.N. Karazina”, Seria Filologija, nr 787(52), s. 110–114.
- SłSE: F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. 1–5, Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, Kraków 1952–1982.
- ssISL: *Słownik stereotypów i symboli ludowych, koncepcja całości* i red. J. Bartmiński, zastępca red. S. Niebrzegowska-Bartmińska, t. 1: *Kosmos*, cz. 1: *Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie*; cz. 2: *Ziemia, woda, podziemie*; cz. 3: *Meteorologia*; cz. 4: *Świat, światło, metale*; t. 2: *Rośliny*, cz. 1: *Zboża*; cz. 2: *Warzywa, przyprawy, rośliny przemysłowe*;

- cz. 3: Kwiaty; cz. 4: Ziola; cz. 5: Rośliny, drzewa owocowe i iglaste; cz. 6: Drzewa liściaste; cz. 7: Krzewy i krzewinki, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1996–2022.
- SW: *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, t. 1–8, nakładem prenumeratorów i Kasy im. Mianowskiego, Warszawa 1900–1927.
- SychSGKasz: B. Sychta, *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, t. 1–7, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1967–1976.
- Thomas W., Znaniecki F. 1976: *Chłop polski w Europie i Ameryce*, t. 1: *Organizacja grupy pierwotnej*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa.
- Tokarski R. 2013: *Światy za słowami. Wykłady z semantyki leksykalnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Tolstoj N.I. 1995: «Mużskie» i «żeńskie» *derev'â i dni v slavânskikh narodnyh predstavleniâh*, [w:] N.I. Tolstoj, *Âzyk i narodnaâ kul'tura. Očerki po slavânskoj mifologii i êtnolingvistike*, Indrik, Moskva, s. 333–340.
- Toporkov A.L. 1993: *Iz nablûdenij nad funkciâmi kategorii roda v êtnodialektnyh tekstah*, [w:] C.M. Tolstaja, T.V. Civ'ân (red.), *Slavânskoe i balkanskoe âzykoznanie. Struktura malyh fol'klornyh tekstov*, „Nauka”, Moskva, s. 55–59.
- Toporov V.N. 1978: *K ob"âsneniû neskol'kih «kul'turnyh» slov v prusskom âzyke*, [w:] Ź.Ź. Varbot, L.A. Gindin, G.A. Klimov, W.A. Mierkulova, V.N. Toporov, O.N. Trubačev (red.), *Êtimologiâ*, „Nauka”, Moskva, s. 153–169.
- Wierzbicka A. 2014: *Rodzaj gramatyczny w języku polskim – przegląd koncepcji*, „Polonica”, nr 34, s. 155–166.

Summary

Do shrubs have a “gender”? On the grammatical gender of the selected shrubs’ names in Polish language of folklore

Keywords: grammatical gender, natural gender, names of shrubs, ethnolinguistics, phytonyms.

The article discusses the grammatical gender of shrub names in Polish. The author examines whether the classification of shrub names into a specific gender category is determined solely by their lexical morphology, or also by their semantics, i.e. the connection with their culturally entrenched “gender” (“culture-mediated” natural gender). By analysing lexical, folklore and ethnographic data together, the author demonstrates the correlation between linguistic and cultural phenomena and proves that the grammatical gender attributed to individual shrub names is not arbitrary but rather linked to their “culture-mediated” natural gender. The author thus advocates the hypothesis that the category of gender, at least to some extent, is a manifestation of an animistic view of the world and a tendency to see all things as animate.